

Jolanta Skierska¹

Aktywizacja społeczna i zawodowa kobiet w polityce PPR, PPS i PZPR w latach 1945–1950 (na przykładzie Zielonej Góry)

Streszczenie

Aktywizacja społeczna i zawodowa kobiet w Polsce po 1945 r. stała się jednym z założeń polityki władz partyjnych oraz podporządkowanych im organizacji społecznych, takich jak Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet. Projekt zwalczania bezrobocia kobiet (tzw. akcja „AZ”), realizowany w latach 1947–1950, przewidywał ich szkolenie a następnie zatrudnianie. Miał on jednak charakter doraźny i był przez ówczesne władze partyjne postrzegany jako forma pomocy społecznej, pozwalającej kobietom uzyskać pracę i źródło stałych dochodów. Rezultaty tych inicjatyw były najczęściej niewielkie, gdyż proponowane kobietom kursy zawodowe w nieznacznym zakresie odpowiadały zapotrzebowaniu rynku pracy. Ponadto osoby, do których kierowano ofertę doszkalania się, często nie przejawiały chęci udziału w tych przedsięwzięciach, tłumaczyły się brakiem czasu, możliwości dojazdu, koniecznością sprawowania opieki nad małymi dziećmi. Wiele działań podejmowanych dla zaangażowania kobiet w działalność społeczną miało na celu ułatwienie im dostosowania się do nowej rzeczywistości, ale także ukazanie postępowości nowego systemu, dostrzegającego rolę i znaczenie kobiet nie tylko jako matek, żon i gospodyń domowych. Od kobiet oczekiwano również prowadzenia działań propagandowych, realizowania przedsięwzięć socjalnych, jak i aktywnego udziału w zwalczaniu zagrożeń społecznych. Wspomniana aktywizacja społeczna i zawodowa, jako element polityki wobec kobiet zainicjowany przez władze państwowe, była realizowana także na szczeblu lokalnym. W opracowaniu ukazano, w jaki sposób działania te były wdrażane w skali mikro w społeczności miasta Zielona Góra w pierwszych latach powojennych (1945–1950).

Słowa kluczowe: aktywność społeczna, aktywność zawodowa, kobiety, Zielona Góra, Liga Kobiet

¹ Dr hab. Jolanta Skierska, prof. UZ, Zakład Historii Społecznej, Instytut Historii, Uniwersytet Zielonogórski, ul. Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, e-mail: j.skierska@jh.uz.zgora.pl, nr ORCID: 0000-0002-3169-6245.

Social and professional activation of women in the politics of the Polish Workers Party (PPR), Polish Socialist Party (PPS), and Polish United Workers Party (PZPR) in the years 1945–1950 (on the example of Zielona Góra)

Abstract

The social and professional activation of women in Poland after 1945 became one of the directions of the policy of the Party authorities and subordinate social organizations, such as the Social and Civic League of Polish Women. The project to combat women's unemployment (the so-called "AZ" action), carried out in the years 1947–1950, included their training and then employment. However, it was of a temporary nature and was perceived by the party authorities at the time as a form of social assistance, as it was supposed to allow women to obtain work and a source of stable income. The results of these initiatives were usually small, as the vocational courses offered to women largely failed to meet the needs of the labour market. Moreover, the people to whom the offer of additional training was addressed often presented attitudes of unwillingness to participate in these projects, frequently explaining themselves with a lack of time, the impossibility of commuting, or the need to take care of small children. A number of initiatives to engage women in social activities were aimed at making it easier for them to adapt to the new reality, but also at showing the progressive nature of the new system, which recognizes the role and importance of women as more than just mothers, wives and housewives. Women were also expected to conduct propaganda activities, implement social projects, as well as actively participate in combating social threats. The aforementioned social and professional activation, being an element of the policy towards women initiated by the state authorities, was also implemented at the local level. The study shows how these activities were implemented on a micro scale, in the community of the city of Zielona Góra in the first post-war years (1945–1950).

Keywords: social activity, professional activity, women, Zielona Góra, the League of Women

Wstęp

Zniszczenia gospodarcze i straty demograficzne w trakcie drugiej wojny światowej sprawiły, że proces aktywizacji społeczno-zawodowej kobiet znacznie przyspieszył i stał się jednym z elementów polityki nowych władz. Często wskutek śmierci męża czy ojca będących dotąd jedynymi żywicielami rodzin kobiety zmuszone były do podjęcia pracy zarobkowej lub znalezienia innych źródeł utrzymania. Dodatkowo przejęcie władzy w Polsce przez komunistów i towarzyszące temu przemiany polityczno-ustrojowe stawiały przed kobietami nowe oczekiwania związane z koniecznością rozszerzenia tradycyjnej roli żony, matki i gospodyni domowej o zaangażowanie się w aktywne budowanie „nowej Polski”. Presja ze strony środowisk politycznych była silna, zwłaszcza że na Ziemiach Zachodnich i Północnych brakowało chętnych do pracy. W tej sytuacji każda para rąk (nawet kobiecych) była na wagę złota, zwłaszcza

w obliczu propagandy o zagospodarowaniu Ziemi Odzyskanych przez entuzjastycznie nastawione społeczeństwo polskie. Działania w kierunku aktywizacji społeczno-zawodowej kobiet podejmowały zwłaszcza wydziały kobiece PPS i PPR (później Wydział Kobiety PZPR), jak też Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (SOLK).

Nie wszystkie kobiety poddały się tym przemianom, godząc się na swobodne dysponowanie ich czasem przez nową władzę i wprowadzany obowiązek (a może nawet: przymus) pracy. Wiele z nich unikało pracy zarobkowej, umiejętnie lawirując między pozyskiwaniem środków do życia od różnych instytucji pomocowych a podejmowaniem się dorywczych zajęć. Nie oznacza to jednak, że rosnąca aktywność społeczno-zawodowa kobiet była tylko efektem trudnej sytuacji materialnej lub nacisku wywieranego przez władzę. Niektóre z kobiet w kształtującej się nowej rzeczywistości dostrzegły szansę na realizację własnych aspiracji, rozwój kariery zawodowej lub nawet politycznej i bez specjalnej zachęty czy przymusu decydowały się na czynne uczestnictwo w życiu społecznym i gospodarczym.

Działalność partii politycznych i SOLK w zakresie aktywizacji społecznej i zawodowej kobiet scharakteryzowano na przykładzie Zielonej Góry, jednego z ważniejszych miast na terenie Ziemi Zachodnich i Północnych. Wybrany przez autorkę przykładowy obszar badań uwzględnia specyfikę Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945–1950, a także stanowi reprezentatywny przykład małego miasta z rozwijającym się przemysłem, dużą liczbą napływających osadników, stosunkowo wysokim poziomem bezrobocia (zwłaszcza wśród kobiet). Zakres chronologiczny analizy otwiera data zakończenia drugiej wojny światowej, czemu towarzyszyła zmiana polskiej granicy zachodniej, zaś końcową cezurę czasową (1950 r.) wyznacza utworzenie województwa zielonogórskiego, czemu towarzyszyły przekształcenia w funkcjonowaniu władz lokalnych, a także zmiany struktur organizacyjnych ruchu kobiecego. W artykule scharakteryzowano dwa obszary aktywizacji kobiet: zawodową (rozumianą jako podejmowanie pracy zarobkowej, dokształcanie) oraz społeczną (działalność w organizacjach i partiach politycznych).

Podstawą analiz były dokumenty Komitetu Wojewódzkiego Poznań–Wrocław, Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Zielonej Górze, Komitetu Powiatowego PPS w Zielonej Górze, Wojewódzkiego Związku Samopomocy Chłopskiej w Zielonej Górze, a także, w mniejszym zakresie, akta Zarządu Miejskiego w Zielonej Górze oraz Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego Ekspozytury w Gorzowie Wlkp. Wskazane źródła dość szeroko charakteryzują działalność partyjnych wydziałów kobiecych oraz Ligi Kobiet na terenie województwa poznańskiego, do

którego wówczas należała Zielona Góra. Zawierają one przede wszystkim informacje o inicjatywach podejmowanych w celu zaangażowania kobiet w działalność społeczną, podczas gdy zdecydowanie mniej miejsca poświęcono kwestiom ich aktywizacji zawodowej. W analizowanych źródłach brakuje danych o liczbie i rodzajach organizowanych kursów zawodowych, liczbie ich uczestniczek, a także skuteczności tych przedsięwzięć wyrażonych w postaci informacji o tym, ile kobiet biorących udział w kursach znalazło później zatrudnienie. Te braki źródłowe sprawiają, że możliwe jest tylko ogólne scharakteryzowanie zamierzeń i inicjatyw podejmowanych celem aktywizacji zawodowej kobiet w Zielonej Górze, bez przedstawienia ich realnych konsekwencji.

Problematyka aktywizacji zawodowej i społecznej kobiet w Polsce po 1945 r. staje się coraz częściej przedmiotem rozważań naukowych. Część opracowań ukazuje ją z perspektywy ruchu feministycznego (Grabowska 2018; Mroziak 2023), inne zaś z punktu widzenia działalności struktur partyjnych i organizacji społecznych (Słabińska 2019; Nowakowska-Wierchoś 2013; Marcinkiewicz-Kaczmarczyk 2020; Bauchrowicz-Tocka: 2020). Powstało kilka publikacji poświęconych tej problematyce w wymiarze ogólnopolskim (Fidelis 2010; Jarska 2011; Grata 2017; Marcinkiewicz-Kaczmarczyk 2020), niewiele jest natomiast opracowań analizujących te zagadnienia w skali lokalnej (Dajnowicz: 2018; 2020). Niniejszy artykuł, odpowiadając na ten deficyt, ukazuje podejmowane w Zielonej Górze przez partyjne wydziały kobiece oraz podległe im organizacje społeczne działania zmierzające do zwiększenia uczestnictwa kobiet w obszarze społecznym i zawodowym w latach 1945–1950.

Aktywizacja zawodowa kobiet

Kobiety, obok młodzieży i osób niepełnosprawnych, należały do najbardziej dotkniętych bezrobociem grup społecznych w powojennej Polsce² (Grata 2017: 80; Fidelis 2010: 63). W związku z tym jednym z ważniejszych kierunków polityki nowych władz była aktywizacja zawodowa kobiet. Działania w tym obszarze podejmowały przede wszystkim wydziały kobiece partii politycznych, a także podległe im organizacje społeczne, głównie SOLK, które poprzez wspieranie kobiet w poszukiwaniu zatrudnienia chciały zdobyć ich uznanie i poparcie (Jarska 2011: 40; Grabowska 2018: 197).

² W 1946 r. kobiety stanowiły w skali kraju ponad połowę wszystkich zarejestrowanych bezrobotnych. W 1947 r. liczba bezrobotnych kobiet w kraju wynosiła 120 tysięcy.

Przeszkodą w podejmowaniu przez kobiety pracy zarobkowej był jednak brak odpowiedniego wykształcenia i kwalifikacji. Problem ten ujawnił się również na Ziemiach Zachodnich. We wrześniu 1947 r. w sprawozdaniu sytuacyjnym Starostwa Powiatowego Zielonogórskiego odnotowano: „bezrobocie faktycznie nie ma, jednak wśród kobiet bezrobocie istnieje wskutek braku odpowiednich kwalifikacji zawodowych, niechęci do pracy na roli i służby domowej, a z drugiej strony brak jest jeszcze w Zielonej Górze większych zakładów pracy (jak szwalnia itp.), gdzie mogłaby znaleźć zatrudnienie większa ilość kobiet” (APZG, Sprawozdania sytuacyjne..., 1946–1950, 48: 74). Trudności te starano się przezwyciężyć, organizując kursy zawodowe i szkolenia dla kobiet. W 1947 r. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, przy wsparciu Ligi Kobiet, rozpoczęło realizację Akcji Gospodarczego Usamodzielniania Kobiet, powszechnie nazywanej akcją „AZ”. Jej celem było stworzenie sieci spółdzielni, w których bezrobotne miały być przeszkolone, a następnie zatrudnione (Jarska 2011: 41). Program skierowany był do kobiet, które znajdowały się w najtrudniejszej sytuacji: miały powyżej 35 lat i nie posiadały kwalifikacji, doskwierały im problemy zdrowotne, a także ze względu na zobowiązania rodzinne nie mogły się przeprowadzić w poszukiwaniu zatrudnienia³ (Fidelis 2010: 65–66). Kursy zawodowe miały dać szansę na podjęcie pracy zarobkowej, a zatem utrzymanie rodziny, co jednocześnie zwalniałoby władze z udzielania pomocy socjalnej. Wytyczne w tej sprawie przedstawiło Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, zarządzając, aby „w ramach akcji zatrudnienia kobiet kierować do pracy na zasadach pierwszeństwa kobiety obciążone dziećmi, zdolne do pracy a będące na utrzymaniu Opieki Społecznej” (APZG, Sprawy różne..., 1949, 334: 73).

Kwestię tę poruszano niejednokrotnie także na zebraniach wydziałów kobiecych PPR i PPS oraz Ligi Kobiet. Przykładem może być referat wygłoszony w kwietniu 1948 r. przez dr Eugenię Pragierową, wiceminister pracy i opieki społecznej, zatytułowany *Zdobycze socjalne kobiet w Polsce Ludowej*, którego autorka podkreślała rolę polskiego rządu w organizowaniu szkół zawodowych i szkoleń dla kobiet (APŁ, Referaty Światowej..., 281: 40–44). Zachęcano też kobiety do większego zaangażowania w życie polityczne, obiecując im, że „uzyskają prawdziwe równouprawnienie i niczym nie skrzępowane możliwości awansu społecznego” (APŁ, zespół 39/1254, sygn. 281, k. 61).

³ Akcja miała charakter doraźny, obliczony na zaspokojenie bieżących potrzeb kobiet. Nie szkolono ich zatem w zawodach lepiej płatnych, które były zarezerwowane dla mężczyzn.

Próby aktywizacji zawodowej kobiet podjęto również w skali lokalnej. Urząd Wojewódzki Poznański, któremu podlegała Zielona Góra, już jesienią 1946 r. przystąpił do organizowania kursów zawodowych dla kobiet „korzystających z opieki społecznej nie posiadających wykształcenia zawodowego i przez to niezdolnych do pracy zarobkowej” (APZG, Sprawy różne..., 1946, 330: 44). Istotną rolę w przygotowywaniu takich szkoleń odgrywały działaczki lokalnych struktur Ligi Kobiet, a także wydziałów kobiecych PPS i PPR⁴ (Słabińska 2019: 103). Często przeszkodą dla kobiet w uczestniczeniu w tego typu przedsięwzięciach był problem z zapewnieniem opieki nad małymi dziećmi, zwłaszcza wówczas, kiedy zajęcia odbywały się poza miejscem zamieszkania, m.in. w Poznaniu. Nierzadko zdarzało się, iż kobiety zainteresowane zdobyciem kwalifikacji zawodowych zmuszone były rezygnować z udziału w kursach, „tłumacząc się troską o dzieci, niemożliwością pozostawienia ich”⁵ (APZG, Sprawy różne..., 1946, 330: 45). Rozwiązaniem problemu nikłego zainteresowania kobiet podnoszeniem własnych kwalifikacji zawodowych miały być kursy przeznaczone dla wybranych członkiń partii PPS bądź PPR, które po ich ukończeniu miały na miejscu szkolić kolejne chętne. Podkreślano, że celem tych kursów jest „przyuczenie kobiet bezrobotnych, które tym samym mogłyby zarabiać” (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 7).

Była też możliwość podjęcia nauki w utworzonej we wrześniu 1950 r. szkole korespondencyjnej. W województwie zielonogórskim rozpoczęto wówczas kształcenie na odległość na poziomie licealnym. Większość słuchaczy (około 60%) stanowiły kobiety. Zróżnicowany był wiek uczniów, najmłodszy miał 16 lat, a najstarszy 55 lat. Koszt nauki był pokrywany przez władze państwowe („Gazeta Zielonogórska” 1950: 6).

Kursy obejmowały głównie zajęcia typowo kobiece, częściej związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego niż wykonywaniem pracy zawodowej. Zazwyczaj nie kształcono kobiet w zawodach, które dawałyby im szansę na znalezienie zatrudnienia. W rezultacie skuteczność tych kursów w zwalczaniu bezrobocia była nikła, a przedsięwzięte działania wydawały się nieprzemyślane i doraźne (Jarska 2011: 43, 44). W kolejnych latach, w dużej mierze w związku z realizacją planu sześcioletniego i dynamicznie rozwijającym się przemysłem, zaczęło brakować rąk do pracy w branżach zdominowanych dotąd przez mężczyzn. Dopiero

⁴ Kursy te miały często charakter wyłącznie teoretyczny, w rezultacie były mało efektywne.

⁵ Można się zastanawiać, czy nie łatwiej było poszczególnym jednostkom w trudnej sytuacji materialnej korzystać z różnych form wsparcia socjalnego niż podjąć wysiłek samodzielnego utrzymywania się. Zagadnienie to może stać się postulatem badawczym na przyszłość.

wówczas, u progu lat pięćdziesiątych, zaczęto coraz częściej zwracać uwagę na konieczność kształcenia kobiet w zawodach takich jak ślusarz, mechanik, elektrotechnik. Uważano, iż „dotychczasowy stan zatrudnienia i szkolenia kobiet musi bezwzględnie ulec całkowitej zmianie. Nie ma bowiem obecnie w Polsce takiego zawodu, który byłby niedostępny dla kobiety. Kobiety stanowią niewyczerpane źródło rezerw i odpowiednio doszkolone, względnie wyszkolone uzupełniają brak wykwalifikowanych kadr, zastępując mężczyzn na licznych stanowiskach zarówno biurowych, jak i warsztatowych” (APZG, Protokoły, plany pracy..., 1949–1952, 1840: 7).

Obok usilnych prób aktywizacji zawodowej kobiet pojawiały się postawy negujące podejmowanie przez nie pracy zarobkowej bądź odmawiające jej wartości. Zwracano na to uwagę podczas posiedzenia Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS, które odbyło się w sierpniu 1948 r. w Warszawie. Wspominano, że „praca kobiet jest zupełnie niedoceniana na odcinku partyjnym, jak i w jedynej w Polsce masowej organizacji kobiecej Lidze Kobiet, zaś komitety partyjne nie zdają sobie sprawy ze znaczenia pracy kobiet i nie udzielają należytej wagi temu zagadnieniu”. Zobowiązano następnie komitety partyjne do podjęcia działań celem „przewyciężenia niesłuszných, a głęboko zakorzenionych przesądów, jakie istnieją w stosunku do pracy kobiet” (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 17).

Czynnikami utrudniającym aktywizację zawodową kobiet, zwłaszcza w pierwszych latach powojennych, był wspomniany wcześniej problem z zapewnieniem opieki dla małych dzieci na czas, kiedy matka była w pracy. Brak wystarczającej liczby żłobków i przedszkoli często powodował absencję bądź całkowitą rezygnację z pracy. Kolejnym elementem polityki zatrudnienia kobiet stało się zatem tworzenie sieci placówek opieki dla małoletnich na czas wykonywania obowiązków zawodowych przez matki. Miał się tym zająć przede wszystkim Referat Opieki nad Matką i Dzieckiem utworzony w lutym 1945 r. przy MPiOS (Jarska 2011: 82). Instytucja opieki nad najmłodszymi dziećmi (od 20. tygodnia życia do 3 lat) w Polsce po 1945 r. była regulowana przez ustawę z 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet. Zobowiązano w niej pracodawców do tworzenia żłobków przyzakładowych, jeśli w zakładzie pracy zatrudnionych było więcej niż sto kobiet (DzU 1924: 65/636). Na przełomie lat 40. i 50. liczba miejsc w żłobkach była jednak tak mała, że w skali całego kraju mogło z nich skorzystać zaledwie 2% dzieci w tym wieku. W miastach odsetek ten był nieznacznie większy i wynosił 5% (Graniewska 2009: 56).

Sytuacja w Zielonej Górze w zakresie opieki nad najmłodszymi dziećmi nie odbiegała znacząco od tendencji obserwowanych w skali całego kraju. W mieście od października 1947 r. funkcjonował żłobek społeczny, do którego skierowania wydawał Referat Społeczny w Zarządzie Miejskim w Zielonej Górze. Do placówki przyjmowano dzieci, których rodzice lub opiekunowie pracowali bądź uczyli się. W razie istnienia wolnych miejsc regulamin przewidywał możliwość przyjęcia dzieci osób niepracujących, zwłaszcza po to, aby umożliwić matkom znalezienie pracy (APZG, *Opieka nad dziećmi...*, 1949, 282: 6). Koszty utrzymania dzieci w żłobku ponosili rodzice, w miarę ich możliwości finansowych. Matki zatrudnione w większych zakładach pracy były zwolnione z opłat, pokrywał je pracodawca. W placówce w kwietniu 1949 r. przebywało zaledwie 46 dzieci, w tym dwanaścioro poniżej pierwszego roku życia (APZG, *Sprawy różne...*, 1949, 288: 55). Na terenie miasta działały też w tym okresie dwa żłobki przyzakładowe (APZG, *Opieka nad matką...*, 1949, 281: 21), co jednak nie było wystarczające względem istniejącego zapotrzebowania.

Przedszkola w pierwszych latach powojennych w Polsce nie stanowiły placówek przeznaczonych wyłącznie dla dzieci matek pracujących zawodowo. Miały być raczej miejscem, gdzie zapewniano opiekę dzieciom w trudnej sytuacji odbudowy kraju ze zniszczeń. W roku szkolnym 1948/1949 niemal co piąty wychowanek tych placówek był dzieckiem matki niewykonującej pracy zarobkowej. W kolejnych latach sytuacja ta uległa zmianie głównie w rezultacie aktywizacji zawodowej kobiet. Przy przyjmowaniu do przedszkoli zaczęto brać pod uwagę wykonywanie pracy zawodowej przez matki, a także status materialny rodziny (Graniewska 2009: 56). W Zielonej Górze w latach 40. były trzy przedszkola, w tym jedno prowadzone przez Zarząd Miejski, zaś dwa przez parafialny oddział „Caritas”. Z placówek tych korzystała wówczas łącznie nieco ponad setka dzieci, co było niewystarczające w stosunku do istniejących w tym zakresie potrzeb społecznych. Powodowało też trudności w realizacji polityki walki z bezrobociem wśród kobiet na szczeblu lokalnym (APZG, *Sprawy popierania...*, 1949, 294: 6).

Czynnikiem utrudniającym aktywizację zawodową kobiet była czasami negatywna postawa samych zainteresowanych. Wielokrotnie w sprawozdaniach miejscowych władz, ale także lokalnych struktur PPS, PPR, a potem też PZPR pojawiały się informacje, iż kobiety nie chcą podejmować pracy zarobkowej, gdyż utrzymanie rodziny uważają za obowiązek mężczyzny. Wykonywanie pracy było dla wielu z nich przykrą koniecznością, ostatecznością, swego rodzaju przymusem i dotyczy-

ło często kobiet niezamężnych, które nie mogły liczyć na wsparcie materialne ze strony rodziny. Jak informowali w latach 40. korespondenci terenowi, na Ziemiach Zachodnich i Północnych „przed Urzędami Pracy gromadzą się ludzie, w większości kobiety, których mężowie mają małe zarobki, i tym samym są zmuszone z uszczerbkiem dla rodziny pracować” (AAN, Uwagi i informacje korespondentów..., 1947–1948, 1662: 296).

Wobec braku możliwości lub chęci podjęcia pracy zarobkowej kobiety pozbawione wystarczających środków materialnych wnioskowały do władz o udzielenie wsparcia w postaci rozmaitych świadczeń socjalnych. Składały prośby o zasiłki (stałe lub jednorazowe), starały się uzyskać przydział na odzież i pościel, węgiel, wyprawki dla niemowląt. Wielokrotnie jednak w związku z dużą liczbą potrzebujących oraz brakiem wystarczającej puli środków finansowych pomocy takiej nie udzielano lub była ona przyznawana w okrojonej formie (APZG, Sprawozdania z Referatu..., 1945–1946, 233: 1; APZG, Sprawozdania z działalności..., 1947, 234: 4, 28, 30, 34; APZG, Wnioski o zapomogi..., 1948–1949, 272: 25; APZG, Opieka nad dziećmi..., 1945, 276: 2; APZG, Wnioski o przydzielenie... 1945, 316: 2; APZG, Sprawy różne..., 1948, 333: 41)⁶.

Analizowane materiały źródłowe dają zróżnicowany obraz sytuacji kobiet, jeśli chodzi o ich aktywizację zawodową w pierwszych latach powojennych. Część z nich chciała podjąć pracę zarobkową, jednak z powodu braku kwalifikacji bądź wskutek trudności w zapewnieniu opieki małym dzieciom była zmuszona do rezygnacji ze swoich planów. Inne niekoniecznie chciały podjąć zatrudnienie, jednak często były do tego zmuszone trudną sytuacją życiową. Wydaje się, że na aktywizacji zawodowej kobiet bardziej zależało środowiskom politycznym i różnym organizacjom niż samym zainteresowanym. Szeroko zakrojone działania edukacyjne, propagandowe, regulacje prawne mające na celu poprawę sytuacji kobiet na rynku pracy często nie trafiały w potrzeby w tym obszarze czy oczekiwania samych zainteresowanych. Miały raczej realizować nową powojenną wizję jednostki, rodziny i społeczeństwa samodzielnego pod względem ekonomicznym, nieliczącego na pomoc ze strony struktur państwowych, aktywnie włączającego się w budowanie „nowej rzeczywistości”.

Warto przy tym podkreślić, iż ówczesne władze postrzegały aktywizację zawodową kobiet jako jedną z form pomocy społecznej, o czym wspominała Eugenia Pragierowa, ówczesna wiceminister pracy i opieki

⁶ Sytuacja nie była wyjątkowa w skali kraju i właściwie większość lokalnych samorządów borykała się z tym problemem. Stąd ich działania w zakresie opieki społecznej koncentrowały się w pierwszych miesiącach powojennych głównie na tworzeniu struktur instytucjonalnych systemu wsparcia socjalnego.

społecznej, w swoim referacie z kwietnia 1948: „pomoc matce, umożliwienie jej pracy zarobkowej w warunkach możliwie najkorzystniejszych wysuwa się na czoło zagadnień polityki socjalnej w Polsce Ludowej” (APŁ, Referaty Światowej..., 281: 45). W rezultacie działania zmierzające do aktywizacji zawodowej kobiet często, podobnie jak rozmaite formy wsparcia socjalnego, miały charakter doraźny i nie prowadziły do rozwiązywania problemu bezrobocia (Jarska 2011: 43).

Aktywizacja społeczna kobiet

Przekształceniom polityczno-gospodarczym w powojennej Polsce towarzyszyły zmiany w postrzeganiu społecznej roli kobiet. W nowych realiach miały one stać się grupą przyspieszającą proces tworzenia społeczeństwa socjalistycznego poprzez kształtowanie w społeczeństwie pożądanых postaw wobec władzy i lansowanych przez nią reform. Od kobiet oczekiwano, że będą prowadziły działania propagandowe zarówno w fabrykach, jak i na terenach wiejskich, inicjowały przedsięwzięcia z zakresu opieki socjalnej (m.in. organizację żłobków i przedszkoli, wczasów dla dzieci), a także walczyły z zagrożeniami społecznymi, na przykład z powszechnym nadużywaniem alkoholu. Ułatwieniem w realizacji wspomnianych celów miało być stworzenie organizacji kobiecych, takich jak Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (SOLK)⁷, a także działające od 1946 r. wydziały kobiece PPS i PPR, zaś ostatecznie po połączeniu obu partii w 1948 r. – wydziały kobiece PZPR (Marcinkiewicz-Kaczmarczyk 2018: 150; Nowakowska-Wierchoś 2013: 251–253; Rozporządzenie Rady Ministrów..., DzU 1949: 51/385). Na terenach wiejskich przy Związkach Samopomocy Chłopskiej powstawały koła gospodyń wiejskich, których członkinie zazwyczaj należały jednocześnie do Ligi Kobiet.

Od początku SOLK była organizacją prorządową, której kształtowanie się i rozwój wspierała (a może trafniej byłoby powiedzieć – kontrolowała) PPR. W 1948 r. podporządkowano ją Wydziałowi Kobiecemu PZPR, choć oficjalnie miała reprezentować interesy kobiet partyjnych i bezpartyjnych (Fidelis 2010: 57, 77). Podstawą działań SOLK były dwa statuty – pierwszy przyjęty we wrześniu 1945 r., a następnie kolejny

⁷ Organizacja o charakterze międzypartyjnym powstała w lipcu 1945 r. W założeniu miała łączyć wszystkie kobiety bez względu na pochodzenie, wykształcenie i poglądy. Celem jej działalności była obrona praw kobiet, a w szczególności wychowanie świadomych obywaterek. Zakładano, że do SOLK powinny należeć wszystkie członkinie partii, najpierw PPR i PPS, a później PZPR. We wrześniu 1949 r. SOLK została przekształcona w Ligę Kobiet i uznana za stowarzyszenie wyższej użyteczności.

z 1947 r. Przekształceniu SOLK w Ligę Kobiet w 1949 r. towarzyszyło przyjęcie nowego statutu⁸. Struktura organizacji pokrywała się z podziałem administracyjnym kraju. Najmniejszą jednostką było koło, w skład którego wchodziło co najmniej dziesięć kobiet. Koła takie tworzone w miastach i wsiach, na terenie zakładów pracy, na osiedlach i w strukturach wojska. W końcu 1950 r. Liga Kobiet stała się organizacją masową, liczącą 1714 tys. członkiń skupionych w 38 653 kołach (Bauchrowicz-Tocka 2020: 180–184; Marcinkiewicz-Kaczmarczyk 2020: 154–155).

W zakładanie kół SOLK w miejscowościach województwa poznańskiego w latach 1946–1948 zaangażowany był Wydział Kobiety Komitetu Wojewódzkiego PPR w Poznaniu. Jego działaczki, Janina Koszarek, Wiktoria Hetmańska czy Irena Chytrowska, regularnie podróżowały po całym województwie „w celach organizacyjnych”. Wizyty w poszczególnych miejscowościach miały podobny przebieg. Zapraszano kobiety na spotkanie, podczas którego prelegentka wygłaszała referat propagujący idee ruchu kobiecego, a następnie zakładano koło Ligi Kobiet, wybierając zarząd i ustalając cele do realizacji w najbliższym okresie. Z każdego z takich wyjazdów składane były sprawozdania zawierające informacje o nastrojach wśród kobiet w danej miejscowości czy zakładzie pracy, o zainteresowaniu zebraniem i działalnością w organizacji, a także, niejako przy okazji, o często nagannych zachowaniach miejscowych urzędników i działaczy partyjnych. Dodatkowo w sprawozdaniach odnotowano skargi kobiet na trudną sytuację ekonomiczną, drożyznę, wysokie bezrobocie, a także brak ofert pracy dla kobiet i jednocześnie faworyzowanie mężczyzn przy zatrudnianiu (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 5, 25, 41).

W niektórych miejscowościach tworzenie struktur Ligi Kobiet, a także wydziałów kobiecych przy komitetach powiatowych PPR nie było łatwe, najczęściej ze względu na nikłe zainteresowanie miejscowych kobiet taką działalnością. Sytuacja taka miała miejsce między innymi w Wolsztynie czy Gorzowie (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 4, 39). Tam, gdzie nie udało się utworzyć koła, w kolejnych miesiącach wysyłano ponownie aktywistki, których zadaniem było rozpoznanie sytuacji, znalezienie przyczyn niemożności utworzenia struktur organizacji oraz podjęcie kolejnych prób agitacji wśród miejscowych kobiet. Również w miastach, gdzie udało się utworzyć Wydziały Kobiety PPR oraz

⁸ W niniejszym artykule nie ma miejsca na dokładną analizę założeń statutowych SOLK i Ligi Kobiet. Sięgnięto do nich jedynie dla przedstawienia celów działalności prowadzonej przez organizację. Świadomie pominięto również strukturę wewnętrzną organizacji.

koła Ligi Kobiet, co kilka miesięcy pojawiały się działaczki z Komitetu Wojewódzkiego PPR w Poznaniu celem wygłoszenia referatu i „trzymania ręki na pulsie”.

Analiza niemal pięćdziesięciu sprawozdań z takich wyjazdów wskazuje, iż w latach 1946–1948 w wielu miejscowościach województwa poznańskiego kobiety chętnie przybywały na spotkania z działaczkami partyjnymi i były skłonne do włączenia się w działalność wydziałów kobiecych PPR, a także kół Ligi Kobiet. Dość duże zainteresowanie organizowanymi spotkaniami odnotowano m.in. w Sulęcinie, gdzie na pierwszym zebraniu do Ligi Kobiet zapisały się 42 osoby, w Strzelcach, gdzie na pierwsze spotkanie przyszło 80 kobiet, czy w Słubicach – na zebraniu założycielskim obecnych było 45 kobiet (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 5, 8, 15). Wydaje się, iż regularne przyjazdy prelegentek z Poznania mogły być postrzegane przez kobiety jako przejaw zainteresowania ich codziennymi problemami i trudnościami, z jakimi musiały się mierzyć nie tylko w życiu rodzinnym, ale również zawodowym. Organizowane spotkania dawały kobietom możliwość wypowiedzenia się na wiele tematów, zaś wstąpienie w szeregi PPR czy Ligi Kobiet mogło sprawiać wrażenie sprawczości, poczucia wpływu na warunki, w jakich przyszło im funkcjonować na co dzień, a także budzić nadzieję na ich poprawę.

Powstanie struktur Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w Zielonej Górze poprzedziła wizyta Janiny Koszarek delegowanej z Wydziału Kobięcego Komitetu Wojewódzkiego PPR w Poznaniu w lipcu 1946 r. W swoim sprawozdaniu wspominała ona o dużym zainteresowaniu mieszanek miasta działalnością Ligi Kobiet. Zauważyła, że „kilka Towarzystek jest dobrze wyrobionych partyjnie” i wyraziła przekonanie, że „Towarzyszki Ligę Kobiet po zorganizowaniu postawią na wysokim poziomie” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 4). Dwa miesiące później, we wrześniu 1946 r., do Zielonej Góry przybyła kolejna przedstawicielka partii PPR, Wiktoria Hetmańska, która była od 1945 r. działaczką PPR na terenie woj. poznańskiego, a także w latach 1946–1956 przewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Poznaniu (Śmierzchałski-Wachocz 2018: 293–301). W trakcie dwóch spotkań z miejscowymi kobietami doszła do wniosku, iż widziała „w Zielonej-Górze pracę słabszą, że miasto samo Zielona-Góra wymaga dużego wkładu pracy” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 10). Nie dziwi zatem, iż w kolejnym miesiącu do miasta przysłano ponownie Janinę Koszarek, która stwierdziła (odmiennie niż w swoim poprzednim sprawozdaniu), iż „Liga Kobiet tam w ogóle nie istnieje, a nie ma takiej kobiety, która by się tam zainteresowała” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 19). Ostatecznie

Powiatowy Zarząd Ligi Kobiet na terenie miasta i powiatu Zielona Góra udało się utworzyć w październiku 1946 r. (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 47).

Przyczyn trudności w kształtowaniu się struktur organizacyjnych SOLK, ale również niskiego zaangażowania kobiet upatrywano w niewłaściwym funkcjonowaniu Komitetu Powiatowego PPR. Wspominała o tym w swoich raportach Irena Chytrowska, która na początku lutego 1947 r. przebywała w Zielonej Górze z ramienia Wydziału Kobiecego Komitetu Wojewódzkiego PPR w Poznaniu. Jej konkluzje były następujące: „W Zielonej Górze jest źle pod każdym względem... Stosunki jakie tam zastałam wśród naszych towarzyszy są po prostu katastrofalne... Tow. Niezgoda czuje się tam panem nieba i ziemi. Uważam, że jest to bodajże jeden z naszych I sekretarzy, którym najwięcej władza uderzyła do głowy. Pozatem ma on inne niedobre strony, jak pijaństwo i hulanie. Atmosferę należy uzdrowić w Zielonej Górze za wszelką cenę, ponieważ tow. Niezgoda jest dla pracy partyjnej zupełnie stracony, wielki krętacz i skończony władca” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 32–33). Wspomnianego Niezgodę zastąpił niewymieniony z imienia Wróbel, jednak jak pokazały kolejne sprawozdania, „nic nie zmieniło na lepsze po Niezgodzie” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1948, 90: 58).

W rezultacie po licznych trudnościach ostatecznie udało się utworzyć SOLK w Zielonej Górze. Podczas pierwszego zebrania 23 lutego 1947 r. powołano prezydium w składzie: Klementowska jako przewodnicząca, Dawidowa jako wiceprzewodnicząca oraz Żmudzińska, Niezgodowa, Pilchowa, Waliszewska, Lubańska i Puchalska jako członkinie. Na zebraniu założycielskim obecnych było 50 kobiet, a już miesiąc później, w marcu 1947 r., liczba członkiń LK wzrosła do 150, co uznano za „przyrost zadowalający” (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 121: 28, 30). Jeszcze jednak we wrześniu 1947 r. w sprawozdaniach dotyczących działalności Ligi Kobiet, oceniano, iż praca tej organizacji na terenie Zielonej Góry „nie stoi na wysokości zadania z powodu nieodpowiedniego doboru zarządu” (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 28). Rok później, w październiku 1948 r., w strukturach organizacji na terenie miasta działało 320 kobiet (APZG, Sprawozdania sytuacyjne..., 1946–1950, 48: 164).

W skali województwa do Ligi Kobiet należało w kwietniu 1947 r. około 700 kobiet. W 1949 r. w ramach II i III etapu współzawodnictwa w strukturach organizacji przyjęto cel zwiększenia liczby członkiń Ligi Kobiet w Zielonej Górze do 2000 (APZG, Powiatowa Rada..., 1949, 74: 13, 14). Ze względu na brak informacji źródłowych trudno ocenić, czy założenie to zostało zrealizowane. Niewątpliwie jednak inicjatywa przyczyniła się do intensyfikacji pracy propagandowej i agitatorskiej wśród kobiet, zaś

jej skutkiem w skali województwa był wzrost liczby członkiń do 5000 w 1949 r. (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 47).

W związku ze zmianami administracyjnymi w kraju i utworzeniem z dniem 1 lipca 1950 nowego województwa zielonogórskiego niezbędne były przekształcenia w dotychczasowych strukturach organizacji społecznych i partii politycznych. W miejsce Powiatowego Zarządu Ligi Kobiet zaczęto formować Zarząd Wojewódzki, który miał się składać docelowo z 25 kobiet pełniących różne funkcje. W stolicy nowo powstałego województwa brakowało jednak wystarczającej liczby odpowiednich, zdaniem rządzącej partii, kandydatek. W tej sytuacji początkowo nie przewidziano wyborów do zarządu, ale zdecydowano o utworzeniu tymczasowej siedmioosobowej komisji organizacyjnej, która miała kierować pracą Ligi Kobiet. W jej skład weszły kandydatki, które „pod względem wyrobienia politycznego i organizacyjnego są jeszcze słabe”, ale żywiono nadzieję, iż po trzymiesięcznym okresie próbnym „w toku pracy wyrobią się” (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 3). W skład komisji organizacyjnej powołano ostatecznie tylko pięć kobiet, planując w późniejszym czasie uzupełnić pozostałe dwa wakaty. Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet powstał ostatecznie dwa miesiące później, 1 września 1950. W końcu 1950 r. organizacja na terenie województwa zielonogórskiego liczyła 6406 członkiń zorganizowanych w 131 kołach (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 47, 48).

Jednym z celów SOLK, zwłaszcza w pierwszych latach jej funkcjonowania, było zaangażowanie jak największej liczby kobiet w działalność tej organizacji (Bauchrowicz-Tocka 2020: 180). Realizacja tego zadania nabrała szczególnego znaczenia w drugiej połowie 1946 r., a zatem w okresie poprzedzającym wybory do Sejmu. Było to widoczne również w skali lokalnej. Komitet Wojewódzki PPR w Poznaniu przygotował w związku z tym instrukcje dla wydziałów kobiecych oraz Ligi Kobiet, których zadaniem miało być „uaktywnienie kobiet, produktywizacja i wciągnięcie ich do prac społeczno-państwowych” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1947, 91: 2). Podkreślano, iż „w akcji organizacyjnej wśród kobiet należy wysuwać hasła, które odpowiadają specyficznym warunkom życia i psychiki kobiety, hasła aktualne i mobilizujące” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1947, 91: 2). Zadania te starano się zrealizować poprzez zakładanie klubów kobiecych, świetlic i bibliotek, organizowanie zabaw, a także wykładów i pogadanek na różne tematy. Tego rodzaju inicjatywy miały zainteresować kobiety niezależnie od ich poglądów politycznych, zachęcić je do uczestniczenia w działaniach Ligi Kobiet, a przede wszystkim stworzyć okazję i możliwości „prowadzenia prac ideowych i wychowawczych” (AAN, Organizacja, zadania..., 1945–1947, 888/1: 1).

Podobny cel przyświecał różnym kursom zawodowym i warsztatom, podczas których kobiety miały być „wychowywane w duchu patriotyzmu dla Polski Ludowej” (AAN, Organizacja, zadania..., 1945–1947, 888/1: 1).

W Zielonej Górze już w 1946 r., kiedy koło Ligi Kobiet dopiero powstawało, zaczęło organizować pokazy prowadzenia gospodarstwa domowego, a także kursy krawieckie, zabawkarskie i z zakresu galanterii skórzaney. Następnie założono spółdzielnię pracy, w której zatrudniono 110 kobiet (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 47, 48). Negatywnie oceniano natomiast działalność Ligi Kobiet w mieście, a także w całym województwie poznańskim w zakresie walki z analfabetyzmem. W artykułach prasowych publikowanych na początku 1950 r. wspomniano między innymi, iż „na wysokości zadania nie stanęły... organizacje jak Liga Kobiet” („Gazeta Zielonogórska” 1950, nr 1: 2–3), podkreślając przy tym, iż „walka z analfabetyzmem to walka o nowego człowieka, która jest konieczna dla przebudowy kulturalnej i gospodarczej Polski Ludowej” („Gazeta Zielonogórska” 1950, nr 41: 4).

Wśród zadań stawianych przed Ligą Kobiet wskazano angażowanie się w prace charytatywne i społeczne. Do działań tych zaliczano m.in. zakładanie żłobków, przedszkoli, domów dziecka, a także troskę o repatriantów i osoby niepełnosprawne. W Zielonej Górze członkinie Ligi Kobiet miały pod swoją opieką sierociniec, a także zlokalizowany obok niego dom matki i dziecka. Prowadziły również zbiórki, których celem było zgromadzenie środków na pomoc dla najbiedniejszych dzieci. W sierpniu 1947 r. zorganizowano zabawę, z której dochód w wysokości 45 tys. zł został przeznaczony na dom dziecka (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 90: 59).

Na wsparcie mogły liczyć również kobiety znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej, często pozbawione środków na utrzymanie się i możliwości podjęcia pracy zarobkowej. Wówczas zgłaszały się one do miejscowego koła Ligi Kobiet, gdzie pomagano im w przygotowaniu wniosków do Wydziału Opieki Społecznej o przyznanie świadczeń socjalnych. W 1949 r. z inicjatywy Ligi Kobiet w Zielonej Górze utworzono poradnię prawną udzielającą bezpłatnych konsultacji kobietom, również niezrzeszonym w organizacji (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 90: 31; APZG, Opieka nad bezdomnymi..., 1949–1950, 307: 18).

Do działań podejmowanych przez członkinie Ligi Kobiet zaliczano również zwalczanie zagrożeń społecznych, m.in. alkoholizmu. Kobiety te wchodziły w skład komitetów przeciwalkoholowych tworzonych we wszystkich powiatach na terenie województwa. Do ich zadań należało przede wszystkim wygłaszanie pogadanek dotyczących „wpływu alkoholu na psychikę człowieka”, edukowanie młodzieży na temat szkodliwości alkoholo-

lu, a także „czuwanie nad urządzaniem zabaw bez wódki”. W trakcie spotkań i pogadanek uświadamiano też kobiety, „w jaki sposób mają wpływać na swoich mężów-alkoholików i kierować ich do Poradni Przeciwalkoholowej” (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 98). Mimo wielu podjętych inicjatyw zwalczanie problemu nadużywania alkoholu nie przynosiło pożądanych rezultatów, choć nie wynikało to ze złej pracy Ligi Kobiet, ale raczej z wielu innych uwarunkowań⁹.

U progu 1950 r., kiedy rozpoczynano realizację sześcioletniego planu rozwoju gospodarczego i budowy „demokracji ludowej” w Polsce, przed Ligą Kobiet postawiono dodatkowy cel. Uznano, iż „jako organizacja skupiająca w swych szeregach szerokie rzesze kobiet..., ma szczególnie doniosłą rolę do spełnienia w uświadamianiu i mobilizacji kobiet do realizacji wytycznych planu 6-letniego” (APZG, Sprawozdania Zarządu..., 1950–1955, 1835: 1).

W świetle przedstawionych wyżej informacji wydaje się, że Zielona Góra jeszcze w końcu lat 40. nie była gotowa na samodzielność w tworzeniu struktur organizacji kobiecych, takich jak Liga Kobiet. Brakowało kandydatek przeszkolonych i przygotowanych do pełnienia funkcji kierowniczych¹⁰, a także zainteresowania wśród miejscowych kobiet taką formą działalności społecznej. Mimo tych trudności starano się realizować cele i zadania zawarte w statutach organizacji, w tym między innymi: skupienie w swoich szeregach jak największej liczby kobiet, prowadzenie prac ideowo-wychowawczych, włączenie się w organizację opieki społecznej, wychowanie kobiet w duchu patriotyzmu dla Polski Ludowej, a także dążenie do równouprawnienia kobiet przez ich awans społeczny, podnoszenie kwalifikacji zawodowych oraz rozbudowę opieki nad matką i dzieckiem (Bauchrowicz-Tocka 2020: 180–184).

Kolejnym obszarem aktywności społecznej kobiet była działalność w partiach politycznych. W 1946 r. reprezentacja kobiet w tych strukturach sięgała 10%. Odsetek ten uznano za niewystarczający, więc PPR i PPS rozpoczęły tworzenie wydziałów kobiecych. Działania te były ściśle związane ze zbliżającymi się wyborami do Sejmu oraz oczekiwaniami, jakie w związku z tym formułowano wobec środowisk kobiecych.

⁹ Szerzej na temat problemów z nadużywaniem alkoholu przez mieszkańców miasta, a także metod walki z tym zjawiskiem oraz przyczyn niepowodzenia – Skierska 2023: 323–352.

¹⁰ Warto przy tym zauważyć, że niedostatek odpowiednio przeszkolonych działaczek nie oznaczał, iż kobiety w Zielonej Górze w ogóle nie angażowały się w działalność społeczną, ale że brakowało im kompetencji zgodnych z oczekiwaniami partii, a przede wszystkim „właściwych” przekonań politycznych, aby mogły zajmować stanowiska kierownicze.

Spodziewano się, że ich obecność w partiach politycznych ułatwi i usprawni prowadzenie kampanii propagandowej, a także przekona inne kobiety do udziału w głosowaniu. Celem pozyskania nowych członkiń organizowano spotkania w zakładach pracy, wykłady i odczyty, a także zachęcano kobiety do zaangażowania się w działalność charytatywną (Fidelis 2010: 61–62). Podobne inicjatywy podejmowano na terenie województwa poznańskiego i w samej Zielonej Górze, zwłaszcza że w opinii członków miejscowego Komitetu Wojewódzkiego PPR obecność kobiet w życiu społecznym i politycznym w pierwszych miesiącach powojennych nie stała na wystarczająco wysokim poziomie. W sierpniu 1946 r. Wydział Kobiety PPR w Poznaniu krytycznie wypowiadał się na temat dotychczasowych działań wobec środowisk kobiecych na terenie województwa. Jak pisano, nadal była „znikoma ilość kobiet w Partii, nieznaczny odsetek w szkołach partyjnych, mała ilość kobiet na kierowniczych stanowiskach w Partii, administracji państwowej, Radach Narodowych, Związkach Zawodowych, Samopomocy Chłopskiej, niedoceniając pracy w Lidze Kobiet itp.” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1947, 91: 2). Sugerowano, że większe zaangażowanie kobiet w działalność partyjną można osiągnąć, podejmując działania społeczne, takie jak „kursy oświatowe różnego typu, w których program oprócz nauk specjalnych winien obejmować ogólne zagadnienia społeczno-polityczne. Podnoszenie tą drogą świadomości politycznej kobiet jest jednym z podstawowych czynników ułatwiających werbunek kobiet do partii” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1947, 91: 2). Sformułowania te ukazują rzeczywiste plany, jakie wobec kobiet miała PPR. Często bowiem, oferując im różne formy dokształcania, przemycano jednocześnie treści ideologiczne przygotowujące kobiety do wiernej działalności w partii.

Nacisk na aktywizację społeczną i polityczną kobiet rósł w drugiej połowie 1946 r. w związku ze zbliżającymi się wyborami do Sejmu. W pismach dotyczących działalności PPR w województwie poznańskim podkreślano, iż „o wyniku wyborów zdecyduje większość kobiet, którą zdobyć możemy przez jak najszybszą rozbudowę masowych organizacji kobiecych” (APZG, Wydział Kobiety..., 1946–1947, 91: 7). Sugerowano, że wybory to „dzień, w którym kobiety muszą sobie jasno powiedzieć, czego chcą na dziś, do czego chcą dążyć w przyszłości i to w szerokim ujęciu spraw naszego Państwa. Jaka powinna być postawa kobiety wobec tych zagadnień? Czy jest ona dostatecznie świadoma, ażeby głos jej, który wobec przewagi liczebnej kobiet, może być niewątpliwie – głosem decydującym, stał się przysłowiowym mieczem w ręku szaleńca?” (APŁ, Referaty Światowej..., 281: 1).

W toku przygotowań do wyborów oraz wskutek dostrzeżenia roli kobiet w ich przebiegu i możliwego wpływu na rezultat głosowania

w listopadzie 1946 r. utworzono Wydział Kobiety PPR w Zielonej Górze. Równocześnie powołano zarząd, w skład którego weszła Żmudzińska (jako przewodnicząca), Dubielczyk (jako instruktorka), a także sześć członkiń: Katarzyna Bogucka, Antonina Pilchowa, Nowak, Helena Tu-backa, Janina Wieruszewska oraz Sikorska. Od działaczek oczekiwano, iż będą prowadzić akcję tzw. propagandy domowej, polegającą na odwiedzeniu poszczególnych domów i mieszkań oraz namawianiu lokatorów do głosowania na PPR (APZG, *Działalność PPR...*, 1946–1948, 121: 3; APZG, *Wydział Kobiety...*, 1946–1947, 91: 9).

Istotnym celem stawianym przed kobietami było „szerzenie ideologii partii w społeczeństwie”¹¹ (APZG, *Działalność PPR...*, 1946–1948, 121: 7). W związku z tym niezbędne było odpowiednie przygotowanie merytoryczne i przeszkolenie działaczek, o tyle istotne, że – jak zauważano w samym środowisku partii – „nie wszystkie nasze członkinie rozumieją, co to jest Partia, a my przecież powinniśmy ideologię partii szerzyć w społeczeństwie – do tego trzeba być samemu świadomym, a więc trzeba mieć podstawy ideologiczne, trzeba się kształcić. I tu dużą rolę odgrywają różnego rodzaju kursy partyjne, w których należy brać jak najliczniejszy udział” (APZG, *Działalność PPR...*, 1946–1948, 121: 16).

O tym, jak niełatwo było pozyskać do współpracy kobiety spoza środowiska partii, może świadczyć zestawienie statystyczne z marca 1947 r. dotyczące m.in. struktury społeczno-zawodowej członkiń PPR na terenie miasta i powiatu Zielona Góra. Według tych informacji niemal 50% działaczek stanowiły żony, córki lub siostry „towarzyszy”. W większości kobiety te pochodziły ze środowisk chłopskich i robotniczych bądź były gospodyniami domowymi, natomiast „inteligentki” zapisywały się do partii sporadycznie (APZG, *Działalność PPR...*, 1946–1948, 121: 29, 31).

Plany władz wojewódzkich PPR wobec kobiet poszerzono po wygranych wyborach do Sejmu w styczniu 1947 r. Wówczas celem nadrzędnym stało się podjęcie współpracy z innym partiami i organizacjami, aby mieć jak największy wpływ na ich funkcjonowanie. Oczekiwania te były wprost formułowane na rozmaitych zebraniach wobec działaczek PPR-u, którym nakazywano wstąpienie do Ligi Kobiet (APZG, *Działalność PPR...*, 1946–1948, 121: 7, 16)¹², a także struktur PCK. Zanim doszło do utworzenia PZPR, starano się o „dobrą współpracę z PPS, organizowanie

¹¹ Sformułowania tego rodzaju ukazują rzeczywisty, przedmiotowy stosunek partii rządzącej wobec kobiet, których poparcie i oddawane głosy miały stać się środkiem do osiągnięcia celu w postaci zwycięstwa w wyborach.

¹² Stąd hasła: „Wszystkie kobiety PPR do Ligi Kobiet muszą wejść” czy „Każda z pepeerówek powinna należeć do Ligi Kobiet”.

wspólnych zebrań” (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 121: 16)¹³. W 1948 r. w mieście utworzono oddział Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (RTPD), który lokalne władze PPR uznały za kolejny „ważny odcinek do współpracy” (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 121: 19). Stale obserwowano także działalność rad kobiecych przy związkach zawodowych, kół gospodyń wiejskich, referatów kobiecych przy Związku Samopomocy Chłopskiej, starając się wpłynąć na podejmowane przez nie inicjatywy.

Dążenie do aktywizacji kobiet widoczne było również w partii PPS. Na terenie województwa poznańskiego już w pierwszych miesiącach 1946 r. przystąpiono do organizowania Sekcji Kobiet. Zaczęto tworzyć listy członkiń, ze szczególnym zwróceniem uwagi na aktywne działaczki, a także – zapewne w związku ze zbliżającymi się wyborami do Sejmu – podkreślano konieczność „większego werbowania kobiet w szeregi Polskiej Partii Socjalistycznej” (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 3). Dopiero jednak w lutym 1947 r. odbył się I Wojewódzki Zjazd Aktywu Kobiecego, wtedy też powołana została Wojewódzka Rada Kobiet PPS. W jej skład nie weszła żadna kobieta z Zielonej Góry, co pośrednio stanowi potwierdzenie wcześniejszych obserwacji o dość nikłym zaangażowaniu lokalnego środowiska kobiecego w działalność publiczną. Celem wspomnianej Rady Kobiet było przede wszystkim „organizowanie kobiet w PPS w całym województwie poznańskim, wychowanie polityczne i organizacyjne kobiet w PPS, propagowanie poprzez kobiety wychowania młodzieży w duchu socjalistycznym” (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 5).

Niedługo później, 30 lipca 1947 r., założono Sekcję Kobiet przy Powiatowym Komitecie PPS w Zielonej Górze. W zebraniu założycielskim wzięły udział 34 kobiety, zaś na terenie całego powiatu zielonogórskiego było wówczas 325 działaczek PPS. Kilka miesięcy później, w styczniu 1948 r., liczba ta wzrosła do 430 (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 26, 44, 45).

Równolegle do działalności SOLK oraz Wydziałów Kobiecych PPR i PPS w końcu lat 40. zaczęły powstawać Rady Kobiet przy Związku Samopomocy Chłopskiej. Chociaż Samopomoc Chłopska działała głównie na terenach wiejskich, organizacja taka funkcjonowała również od końca lat 40. w Zielonej Górze. 8 kwietnia 1949 powstała przy niej Powiatowa Rada Kobiet, a już niecałe trzy tygodnie później zorganizowano wspólne spotkanie kobiet działających przy Związku Samopomocy

¹³ Stronnictwo Ludowe w Zielonej Górze nie miało wydziału kobiecego, zatem współpracy w tym obszarze nie podejmowano.

Chłopskiej oraz w Lidze Kobiet. Przeprowadzono dyskusję na tematy społeczne i planowano wspólne inicjatywy (APZG, Powiatowa Rada..., 1949, 74: 1, 3–9). W samej Zielonej Górze działalność Związku Samopomocy Chłopskiej nie była znacząca i polegała raczej na aktywizacji kobiet z okolicznych wsi poprzez tworzenie kół gospodyń wiejskich. W PPR postrzegano Związek Samopomocy Chłopskiej oraz koła gospodyń wiejskich jako „opanowane przez SL” i uważano, że kobiety do nich należące „trudno będzie pozyskać do współpracy” (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 121: 29; APZG, Protokoły..., 1949–1952, 1840: 20).

We wrześniu 1947 r. cztery organizacje kobiece działające na terenie Zielonej Góry, a mianowicie Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet, Powiatowa Rada Kobiet przy Związkach Zawodowych, Wydział Kobiecy przy Komitecie Powiatowym PPS oraz Wydział Kobiecy przy Komitecie Powiatowym PPR zorganizowały dwa wspólne zebrania (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 41). Można to uznać za załazek współpracy, choć może bardziej trafne byłoby określenie – początek przejmowania przez PPR kontroli nad działalnością kobiet na terenie miasta. Kolejne wspólne zebranie, tym razem w węższym gronie, odbyło się w kwietniu 1948 r. Wzięły w nim udział zaledwie trzy osoby: Hetmańska z KW PPR, Pokornowa z KW PPS oraz Tomecki z Powiatowego Komitetu PPS. W trakcie spotkania przyjęto rezolucję o dalszej współpracy kobiet należących do obu partii i wyartykułowano „konieczną potrzebę [stworzenia – J.S.] jednolitego ruchu robotniczego do umocnienia wpływów klasy robotniczej, do odbudowy kraju naszego, do podniesienia stopy życiowej mas pracujących, do walki z reakcją rodzimą i zagraniczną” (APZG, Okólniki i pisma..., 1946–1948, 67: 57). W celu realizacji planu utworzenia jednej partii KW PPR w Zielonej Górze przygotował w październiku 1948 r. zestawienie na temat działalności kobiet na terenie powiatu. Zgodnie z zawartymi w nim danymi w samej Zielonej Górze w PPR było 170 kobiet, w PPS – 121, w Lidze Kobiet – 320, w Miejskiej Radzie Narodowej i w Powiatowej Radzie Narodowej – po jednej (APZG, Działalność PPR..., 1946–1948, 121: 48).

Zakończenie

Podjęmowane przez partyjne wydziały kobiece oraz przez podporządkowane im organizacje, takie jak SOLK, działania miały na celu aktywizację społeczną i zawodową kobiet. Dążenia te stały się jednym z ważniejszych kierunków ówczesnej polityki społecznej zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym. Inicjatywy te były jednak często doraźne, nie rozwiązywały problemów, a jedynie łagodziły ich negatywne konsekwencje.

W świetle analizowanych dokumentów archiwalnych rezultaty działań w zakresie walki z bezrobociem wśród kobiet w Zielonej Górze nie wydają się znaczące. Przede wszystkim trudno ocenić skalę i efektywność prowadzonych kursów zawodowych, gdyż w źródłach brakuje statystyk dotyczących liczby uczestniczek, rodzajów szkoleń, a także odsetka kobiet, które po ukończonych szkoleniach znalazły pracę.

Jeśli chodzi o aktywizację społeczną kobiet, w Zielonej Górze postępowała ona początkowo stosunkowo powoli, jednak z czasem, częściowo wskutek intensywnych działań podejmowanych w terenie przez aktywistki, nabrała tempa. W końcu lat 40. w mieście prężnie działała Liga Kobiet, a same kobiety były też obecne w strukturach partyjnych. Warto przy tym podkreślić, że część z nich dobrowolnie uczestniczyła w tych inicjatywach niekoniecznie z przekonań politycznych, ale celem realizacji swoich aspiracji zawodowych i społecznych (Grabowska 2018: 130, 131). Członkostwo pozwalało bowiem na uczestniczenie w wielu aktywnościach, takich jak kursy dokształcające czy imprezy integracyjne.

Konkludując, należy stwierdzić, że działalność lokalnych struktur SOLK oraz kobiecych wydziałów partyjnych wpisywała się w założenia ogólnopolskiej akcji aktywizacji społecznej i zawodowej kobiet realizowanej od 1945 r. między innymi w ramach przedsięwzięcia określanego mianem akcji „AZ”. Ukazana w artykule problematyka stanowi jedynie zarys i wstęp do dalszych rozważań, a być może także podjęcia próby porównania sytuacji w Zielonej Górze i innych miastach Ziemi Zachodnich i Północnych.

Bibliografia

- AAN, Uwagi i informacje korespondentów terenowych o stosunkach na Ziemiach Odzyskanych, 1947–1948, zespół 2/196/0, sygn. 1662.
- AAN, Organizacja, zadania oraz działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Regulaminy, deklaracje ideologiczne, wytyczne, programy, korespondencja, 1945–1947, sygn. 881/1.
- APŁ, Referaty Światowej Federacji Kobiet i Ligi Kobiet, zespół 39/1254, sygn. 281.
- APZG, Działalność PPR wśród kobiet na terenie powiatu, 1946–1948, zespół 89/1994, sygn. 121.
- APZG, Meldunki, zobowiązania i rezolucje, 1949–1952, zespół 89/1994, sygn. 1825.
- APZG, Okólniki i pisma Centralnego Komitetu Wykonawczego i Wojewódzkiego Komitetu PPS, protokoły, sprawozdania i pisma dotyczące działalności Ligi Kobiet oraz kobiet – członkiń PPS, 1946–1948, zespół 89/1991, sygn. 67.
- APZG, Opieka nad bezdomnymi, 1949–1950, zespół 89/391, sygn. 307.
- APZG, Opieka nad dziećmi i nad samotnymi starcami, 1945, zespół 89/391, sygn. 276.
- APZG, Opieka nad dziećmi – żłobki, Domy Młodzieży, 1949, zespół 89/391, sygn. 281.

- APZG, Opieka nad dziećmi, 1949, zespół 89/391, sygn. 282.
- APZG, Opieka nad matką i dzieckiem, wnioski o skierowanie do Domu Opieki, 1949, k. 6; sygn. 283.
- APZG, Pomoc dla bezrobotnych, 1949–1950, zespół 89/391, sygn. 308.
- APZG, Powiatowa Rada Kobiet przy Związku Samopomocy Chłopskiej w Zielonej Górze – protokoły, 1949, zespół 89/1054, sygn. 74.
- APZG, Preliminarze i sprawozdania finansowe, 1949, zespół 89/391, sygn. 238.
- APZG, Protokoły, plany pracy i informacja o radach kobiecych, 1949–1952, zespół 89/1994, sygn. 1840.
- APZG, Sprawozdania miesięczne z działalności Referatu Opieki Społecznej, 1948–1949, zespół 89/391, sygn. 235.
- APZG, Sprawozdania sytuacyjne Starostwa Powiatowego Zielonogórskiego w Zielonej Górze, 1946–1950, zespół 89/373, sygn. 48.
- APZG, Sprawozdania z działalności Referatu Opieki Społecznej w Zielonej Górze, 1947, zespół 89/391, sygn. 234.
- APZG, Sprawozdania z Referatu Opieki Społecznej w Zielonej Górze, 1945–1946, zespół 89/391, sygn. 233.
- APZG, Sprawozdania Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet, 1950–1955, zespół 89/1994, sygn. 1835.
- APZG, Sprawy pomocy w przywróceniu utraconej lub podniesienie zmniejszonej zdolności do pracy, 1949 r., zespół 89/391, sygn. 298.
- APZG, Sprawy popierania działalności społecznych instytucji opiekuńczych i nadzór nad działalnością instytucji subsydiowanych, 1949, zespół 89/391, sygn. 294.
- APZG, Sprawy różne (opieka nad dziećmi i chorymi psychicznie, wywiady urzędowe), 1949, zespół 89/391, sygn. 288.
- APZG, Sprawy różne (zapomogi, uruchomienie warsztatu tkackiego w Domu Szkolenia i Pracy w Toruniu, sprawa o przydzielenie osobnego przedziału dla matki z dzieckiem i inne), 1948, zespół 89/391, sygn. 333.
- APZG, Sprawy różne, wykaz podopiecznych kobiet niepracujących, pomoc powodziąnom, 1949, zespół 89/391, sygn. 334.
- APZG, Sprawy różne. Szkody wojenne w fundacjach dotyczących opieki społecznej, 1946, zespół 89/391, sygn. 330.
- APZG, Subwencje państwowe, 1949–1950, zespół 89/391, sygn. 240.
- APZG, Wnioski o przydzielenie kart żywnościowych, 1945, zespół 89/391, sygn. 316.
- APZG, Wnioski o skierowanie do lekarza, 1948, zespół 89/391, sygn. 323.
- APZG, Wnioski o zapomogi i skierowania na obiady, 1948–1949, zespół 89/391, sygn. 272.
- APZG, Wydział Kobiety Komitet Wojewódzki PPR, 1946–1948, zespół 89/1959, sygn. 90.
- APZG, Wydział Kobiety KW PPR. Okólniki i regulamin Zarządu Głównego Ligi Kobiet dot. wyborów do władz, 1947, zespół 89/1959, sygn. 92.
- APZG, Wydział Kobiety KW PPR. Okólniki, instrukcje i pisma Wydziału Kobiecego KW PPR dot. pracy wśród kobiet i działalności Ligi Kobiet, 1946–1947, zespół 89/1959, sygn. 91.
- APZG, Wykazy aktywu kobiecego, 1949–1952, zespół 89/1994, sygn. 1826. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1949 r. w sprawie uznania stowarzyszenia „Liga Kobiet” za stowarzyszenie wyższej użyteczności, DzU 1949, nr 51, poz. 385.
- Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636.
- Bauchrowicz-Tocka M., 2020, *Ewolucja celów Ligi Kobiet w latach 1945–1989 w świetle jej statutów*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, nr 1.

- Brenk M., 2019, *Opieka społeczna w powiecie tureckim w pierwszych latach po zakończeniu działań wojennych (1945–1949)*, „Polonia Maior Orientalis”, t. VI.
- Dajnowicz M., 2018, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 145, z. 3.
- Dajnowicz M., 2020, *Liga Kobiet w okręgu łódzkim w latach 1945–1981. Główne obszary działalności organizacji*, „Dzieje Najnowsze”, t. 51, nr 4.
- Dzięcielska-Machnikowska S., Kulpińska J., 1966, *Awans kobiety*, Łódź.
- Fidelis M., 2010, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, Warszawa.
- Grabowska M., 2018, *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa.
- Graniewska D., 2009, *Společne funkcje żłobków i przedszkoli. Obecnie i w przeszłości*, „Polityka Społeczna”, 9.
- Grata P., 2017, *Przemiany w polskiej polityce zatrudnienia w latach 1944–1949 [w:] Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. V, red. P. Grata, Rzeszów.
- Jarska N., 2011, *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1945–1970 na tle porównawczym*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica”, 5.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., 2018, *Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946–1956*, „Dzieje Najnowsze”, t. 50, nr 2.
- Miejska Rada Narodowa w Zielonej Górze omawia zagadnienia walki z analfabetyzmem, 1950, „Gazeta Zielonogórska”, nr 41.
- Mrozik A., 2023, *Lokalnie i globalnie. Polskie lewicowe aktywistki, ich walka o prawa kobiet po drugiej wojnie światowej i jak o nich pisać dzisiaj [w:] Społeczeństwo polskie po II wojnie światowej*, red. K. Janik, Toruń.
- Nowakowska-Wierchoś A., 2013, *Společno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944–1950) – dokumenty programowe*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja”, t. 2.
- Skierska J., 2023, *Bezpieczeństwo społeczne mieszkańców Zielonej Góry w latach 1945–1970*, Zielona Góra.
- Skierska J., 2019, *Bezpieczeństwo socjalne mieszkańców Zielonej Góry w latach 1950–1956 w świetle protokołów komisji Zdrowia oraz Komisji Pracy i Pomocy Społecznej przy Miejskiej Radzie Narodowej w Zielonej Górze*, Zielona Góra.
- Słabińska E., 2019, *Ewolucja działań publicznych służb zatrudnienia w latach 1918–1939 i 1944–1949. Zarys problematyki*, „Optimum. Economic Studies”, nr 2.
- Śmierzchalski-Wachocz D., 2018, *Wspomnienia Wiktorii Hetmańskiej (1902–1985) jako przykład osobistego przeświadczenia o słuszności ustroju totalitarnego w Polsce 1945–1956*, „Studia Paradygmatyczne”, t. 28.
- Robotnicy i chłopcy zdobywają świadectwa dojrzałości w Szkole Korespondencyjnej stopnia licealnego w Zielonej Górze*, 1950, „Gazeta Zielonogórska”, nr 287.
- Walka z analfabetyzmem w województwie poznańskim tematem obrad Wojewódzkiej Rady Narodowej*, 1950, „Gazeta Zielonogórska”, nr 1.